

ւական են ապացուցանելու թէ իմ ընթերցումս ճիշդ է:

Գարեգին արքեպ. Յովսէփեան իր հրահանարի «Շողակաթ»ին մէջ այս արձանագրութեան վրայ խօսելով կ'ըսէ:

«Անիի Միջնաբերդում, Կամսարականները բազմաթիւ եկեղեցու հարաւային պատի արձանագրութիւնը 722 (կարգա՛ 622) թուականից, եթէ արձանագրութեան 'ՀԱ, վերջին տառերը թուական ընդունինք: Պրոֆ. Մասկոպով կասկածում էր, բայց յետոյ իւր կասկածը ետ առաւ¹: Մենք եւս հակուած ենք թուական ընդունելու, որով Հայ թուականի ամենահին գործածութիւնը կ'ունենանք»: («Շողակաթ», եր. 172—173:)

Կ. Յ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ

ՈՆԻԻ ՄԱՅՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԵՒ ՄԻՋՆԵ-ԲԵՐԳԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԱՍԻՆ

1. Հանդ. Ա. մ. ս. 1931, էջ 660 խոստացած էի խօսիլ ընդ հուլի Անույ Մայր Եկեղեցւոյ հիմնադրութեան արձանագրութեան, մասնաւորապէս առաջին տողի երեք փակագիրներու վրայ: Չներեցին զբաղումներս կատարել խոստումս: Իմ փափագս էր միաժամանակ անդրադառնալ Չուրինաշվիլի յօդուածին, որ կասկածելի կը գտնէր արձանագրութեանս հարազատութիւնը: Թողովուրիչ առթի Չուրինաշվիլիին պատասխանս, պիտի զբաղիմ այս տեղ փակագիրներուն լուծմամբ¹:

Բաժնական այդ երեք փակագիրները կը լուծէ՝ «ԲԵՆԻԱՄԻՆ ԳՐԷ»: Նոյն Բենիամին անունը կը տեսնէ նաեւ արձանագրութեան վերջը, ուր արձանագիրը բացորոշ կը գրէ «ԲԵՆԷ»:

Շատ միամիտ ըլլալու է կարծելու համար թէ փորագրողին ազատ կամքին է թողուած պաշտօնական արձանագրութեան մը մէջ երկիցս իւր անունն անմահացնել: Ինձ ծանօթ չէ նման օրինակ մը: Փորագրիչն է

¹ Н. Марр, Раскопки в Ани в 1904 году. Сп. 1906. Եր. 19.

² Աշքի առաջ ունիմ Կ. Բաժնականի լուսանկարը, որ շատ յաջող ստուած է:

ԲԵՆԷ (հմմտ. ԲԵՆԻԿ) ... չունինք իրաւունք լրացնելու զայն ԲԵՆԻԱՄԻՆ:

Փակագիրներու ճշգրիտ լուծման համար մտադիր ըլլալու է, որ արձանագրութեան հեղինակը Եկեղեցւոյն աւարտման տարին երեք զանազան թուականներով նշանակած է այսպէս.

- ա. Ի ՎԵՑ Ռ ՆԼ ԵՒ Գ ԱՄԱՅՆ ԱԴԱՄԱ,
- բ. Ի Ռ ԵՒ ԲԺ ԱՄԻ ՄԱՐՄՆԱՆԱԼԻ ԱՍՏՈՒԱԾՆ ԲԱՆԻ
- գ. Չ ԵՒ ԺԱ ԱՄԻ ՀԱԻԱՏԱԼԻ Ի ՔՐԻՍՏՈՍ ՀԱՅՈՑ ԳՐԵՑԱԻ ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆՍ Ի ՁԵՌՆ ԻՄ ԲԵՆԷ:

Առաջին թուականն է Ազամայ գրախոսէն ելլելու տարին՝ 6433—5423/4 (ըստ Անդրէասի) = 1009/10:

Երկրորդն է փրկչականը՝ 1012—2 = 1010:

Երրորդը՝ Լուսաւորչականը, երակէտ առնուած 301 (—2) ուստի՝ 711 + 301 = 1012—2 = 1010:

Նկատի առնելով արձանագրութեան հեղինակի այս ճաշակը, պէտք է ենթադրել, թէ նաեւ Եկեղեցւոյն սկզբնաւորութեան տարին երեք զանազան թուականներով տուած ըլլայունինք՝

- ա. Ի ՆԾ Թ. ՀԱՅՈՑ.
- բ. + ՄԺԹ Թ. ՀՈՌՈՄՈՑ.
- գ. փակագիրներ:

Հայոց ՆԾ կը համապատասխանէ փրկչական 24 Փետ. 1001/23 Փետր. 1002 տարւոյն: Հոռոմոց ՄԺԹ պէտք է իմանալ Վրաց թուականը, որուն հիմն է Հոռոմոց շինութեան թուականն եւ երակէտն՝ 780/81 + 219 = 1000:

Փակագիրներն ալ առանց տարակուսի թուական մը կը ներկայացնեն, եւ կը կարդամ՝

ՅՂ ԱՄԻ ՀԱԳԱՐԱՅԻՈՑ,

որ է Հիճրէի 390 տարին եւ ճշգիւ կը համապատասխանէ նախորդ թուականներուն, այն է 999 Դեկտ. 13—1000 Նոյ. 30:

Առաջին փակագիրը աջէն դէպի ձախ գրուած Յ մըն է, վրայի գլուխը միաժամանակ աջէն ձախ գրուած Ղ մը կը ներկայացնէ, այսպէս ըստ արարական գրչութեան փակագրուած: Երկրորդ փակագիրը առանց դժուարութեան կը կարդացուի ԱՄԻ. իսկ երրորդը, զոր Բաժնական ԳՐԷ կը կարդայ, հաւանօրէն Հագարացոց բառին սղումն է:

Քրիստոնէական Եկեղեցւոյ վրայ Մահմետական թուականի յիշատակութիւնը որպէս զի պայթակղութիւն չպատճառէ բարեպաշտներուն, հարկ տեսած է արձանագիրը փակագիրներով ներկայացնել:

Երկրորդ արձանագրութիւնն է.

ԵՍ ԱԲ(Ի) ՍՈՂ(ՈՄ)
 ՎԱՐԳԱՊԵՏ ՇԻՆԷ
 ՅԻ ՁԵԿԵՂԷՑԻՍ (ՁԱՅՍ) Ի ԹՈՒ
 ԻԱԿԱՆ(Ո)ԻԹԵԱՆ ՀՍ

Բանասիրական զննութեամբ է. դարու համար վաղաժամ է քուակառուցիւմ բառին դործածութիւնը արձանագրութեանս մէջ «տոմար» կամ «թուական» իմաստով. առաջին անգամ Ժ. դարուն կը պատահինք բաժնու այս իմաստով, որ ապա ընդհանուր դործածութեան մէջ կը մտնէ: Նորութիւն է նաեւ վարդապետ բառին երեւումը իբրեւ Եկեղեցական տիրոջս. որ ԺԲ. դարէն սկսեալ յատկացուած է կուսակրօն քահանայից, որոնք դաւաղանի տուչութեամբ կը կարգուէին քարոզիչ եւ ուսուցիչ:

Նաեւ հնագրական տեսակէտով չի կրնար արձանագրութիւնն է. դարու պատկանելի, որ մեսրոպեան երկաթագիրները բաղմօք այլակերպուած են եւ կը գտնուին շրջապատ Ս. բոլորգրի աղղեցութեան տակ, այսպէս Ա, Բ, Գ, Դ, Մ, Ն եւ Տ. բայց յատկապէս Ձ Թ, Կ, Ղ, Ս, Ն եւ Տ. դարէն² սկսեալ եւ Շ: Կան գրեր, որոնք Թ. դարէն² սկսեալ երեւան կու գան արձանագրութիւններու մէջ, կան դարձեալ գրեր, որոնք Ժ. դարէն պարզուած են. գրերու այս ձեւափոխութիւնը բաւական է ինքնին արձանագրութեան ժամանակը ԺԲ. դարը ցոյց տալու:

Կը զարմանամ թէ ինչպէս հայ հնագոյն արձանագրութեան ծանօթք չեն անդրադարձուած այս այնքան ակնբախ փաստերու, եւ յիշած շատ խախուտ ՀԱ գրերու վրայ, միտած են զայն 622 թուականէն համարելու. իսկ Բաժնական կը պնդէ տակաւին նոյն կարծեաց վրայ:

Բաժնական եւ ուրիշներ «Ի թուականութեան ՀՍ» կը կարդան ՀԱ եւ կ'իմանան

² Բաժնական գիտէ թէ ինչ ինչ նշանակելիք 783ի եւ 867ի արձանագրութիւններու մէջ կը տեսնուին. բայց չի կրնար նոյնը ցոյց տալ 622էն քիչ յառաջ եւ քիչ ետք փորագրուած արձանագրութիւններու մէջ: Դարե՛ր կը բերեն իրենց հետ ինչպէս լեզուի նոյնպէս գրերու այլաձեւութիւն:

Հայոց ՀԱ թուականը, այն է 622: Ինչ իրաւամբ: Անշուշտ կարելի է զիջել ՀՍ կարդալու ՀԱ, ընդունելով թէ եղծուած է Ա-ի վերջապիծը: Բայց չ'ընծայեր արձանագրութիւնս որ եւ է կուսան «Ի թուականութեան ՀԱ» համարելու Հայոց թուական, քանի որ լուծած է «Հայոց» բառը. պէտք էր սպասել զէթ «Ի թուականութեանՍ» ընթերցուածն ունենալ հոն: Բայց եւ այնպէս կը մնայ դեռ խնդրական, թէ է. դարու առաջին քարոզիչն ի կերպութեան էր Հայոց թուականը. հնագոյն արձանագրութեանց, ինչպէս հայ գրչագիրներուն եւ տարեգիրներուն անձանօթ է այն մինչեւ Թ. դար: Եթէ ընդունինք թէ «ՀԱ» Հայոց թուականն է, պիտի միտէինք տեսնել ներսէսագիր թուականն աւելի Սարլու հոն ներսէսագիր թուականն սկիզբն է կաւաղապետ թուականը, որուն սկիզբն է 1084: Այս հիմամբ պիտի ստանայինք 1155, որ գոնէ մերձաւորապէս կը համապատասխանէ բանասիրական եւ հնագրական ճանապարհով ստացուած ժամանակին, այն է ԺԲ/ԺԳ դարը:

Ես աւելի մէտ եմ սակայն արձանագրութիւնս անաւարտ կամ կիսատ համարելու. «ՀԱ» առաջին վանկն է «ՀաՅՈՑ» բառին. արձանագրութիւնը ունէր իւր շարունակութիւնը: Եթէ Եկեղեցւոյն ճարտարապետութիւնը աւելի հին է քան ԺԲ/ԺԳ դարը, պէտք է համարել արձանագրութիւնս Եկեղեցւոյն Ձաքարեանց օրով նորոգութեան յիշատակաբանը: Յամենայն դէպս շատ կանուխ է 622 թուականը արձանագրութեանս համար:

Հ. Ն. Ա.

Տօնակարգ Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ. հոխոցեալ կայկական եւ երազական մայնագրութեամբ: Հատոր Ա: Կ. Պոլիս, տպ. «Կիւրթեպէրկ», Կ. Ն. Մագասեան, 1931, 4⁰, էջ 87: Գիմ' 200 դր2:

Հինգ ձեռնհաս անձերու աշխատասիրութիւնն է այս գործը, որ կը բովանդակէ հինգ Տաղաւարներու եւ այլ տօնական օրերու շարականները՝ մայնագրուած եւրոպական եւ նոր հայկական խաղաղութեամբ: Գրքիս առաջին էջերը կը զարգարեն լուսանկարները ամեն. (+) Գէորգ Ե. Կաթողիկոսին, (+) Գուրեան եւ Նարայեան Պատրիարքներուն, եւ